

อปายนมายเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

Apacāyanamaya is an Origin of Personal Relationship in all Societies

พระอริการแสวงทอง สุวณฺโณ (วาสิ)*

ประยูร แสงใส**

บทคัดย่อ

อปายนมายเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ทุกสังคมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกัน อนุเคราะห์สงเคราะห์ช่วยเหลือกันและกัน ให้ครบถ้วนทั้งหกทิศ เพราะทิศทั้งหกเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ การปฏิบัติระหว่างบิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะหรือนักบวชกับประชาชน การช่วยเหลือสงเคราะห์กันตามหลักทิศ ๖ ถือว่าเป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรกระทำและต้องทำด้วยความเคารพอ่อนน้อมต่อท่าน ผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรม เรียกว่า อปายนมาย ในสังคมของเรานิยมกันคือ เคารพกัน โดยวัยวุฒิ ชาติวุฒิ และคุณวุฒิการทำหน้าที่ ด้วยจิตใจอ่อนน้อม เป็นบุญอย่างหนึ่งที่โน้มใจไปในทางที่จะฝึกตน และเป็นการช่วยกันรักษาสังคมให้เราอยู่กันด้วยความรู้สึกเอื้อเฟื้อ เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนต้องปฏิบัติ เพราะถือว่าเป็นหลักความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของบุคคลในสังคมโดยแท้

คำสำคัญ: อปายนมาย, ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

Abstract

Apacāyanamaya is an origin of personal relationship in all societies. The Buddha taught people to help each other in six directions because these six directions are social relationship: practical relationship between parents and children, a husband and a wife, a friend and a friend, an employer and an employee, and a monk or an ascetic and

* นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

people. The good help according to the six directions is known as action appropriately produced by all people. That people produce this action with great respect to the elder persons was to follow Apacāyanamaya. In the society, the respect depends upon ages, birth and qualification. To do a duty with respectful mind is one type of merit to train oneself and to make the society full of help. This is the practiced human duty because it is known as the social relationship for living happily in the society.

Keywords: Apacāyanamaya, Relationship in all Societies

๑. บทนำ

มนุษย์มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอยู่ด้วยกันเป็นหมู่คณะ ไม่สามารถจะอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ นับตั้งแต่ระดับสถาบันครอบครัว สถาบันชาติ จนถึงระดับโลก การอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในฐานะต่างๆ ทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรมประเพณี และการติดต่อ เป็นต้น เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่ตลอดเวลา บางครั้งทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหายาเสพติด ปัญหาการละเมิดสิทธิ ปัญหาความขัดแย้ง เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุมาจากการขาดความเคารพต่อกันเป็นประการสำคัญ

ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่สอนให้มองเห็นคุณค่าความดี และความสำคัญของบุคคลแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้อง และเหมาะสมด้วยความจริงใจ ช่วยให้สังคมมนุษย์มีความเคารพและมีความสัมพันธ์ที่ดี

ต่อกัน จึงจำเป็นที่บุคคลในสังคมจะได้นำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน แม้มิใช่เป็นหลักธรรมที่ถือว่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่ก็ได้รับคามยกย่องว่าเป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่งในชีวิตของคนทุกคนดังพระพุทธพจน์ว่า การโว จ นิวาโต จ เอตมมุงคล มุตตมัม แปลความว่า ความเคารพความถ่อมตนนี้เป็นมงคลอันสูงสุด^๑

ความเคารพ หมายถึง การอ่อนน้อมถ่อมตน โดยแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลผู้ที่สูงกว่าตน โดยวัยวุฒิ คือ อายุ เพราะบุคคลเหล่านั้นมีอายุสูงกว่าตน คืออายุคร่าวเดียวกับพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือ พี่ เราควรให้ความเคารพบุคคลเหล่านั้น โดยวัยวุฒิเหมือนกับที่เราแสดงความเคารพต่อญาติพี่น้องที่สูงวัยกว่าตัวเรา นอกจากนั้น ยังหมายถึง ความเคารพต่อบุคคลผู้สูงกว่าตน โดยคุณวุฒิ คือ สูงกว่าด้วย ศีล สมာธิ และปัญญา ดังนั้น ความเป็นผู้เคารพบุคคลอื่นที่สูงกว่าตน โดยอายุ หรือคุณธรรม จึงเป็นมงคลอันสูงสุด

^๑ ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

อย่างแท้จริง^๒

ความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น เป็นกิริยาที่เรากระทำต่อผู้อื่นในสังคมตามหลักทศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนา ก็คือบุคคลประเภทต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์จึงเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นกับบุคคลทั้ง ๖ ทิศ ปฏิบัติโดยให้ความเคารพอ่อนน้อมต่อกัน อนุเคราะห์สังเกตรักษาให้ครบถ้วนครบทิศ อันได้แก่ การปฏิบัติระหว่างบิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยามิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะหรือนักบวชกับประชาชน

ทัศนะเรื่องทศ ๖ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกันอนุเคราะห์สังเคราะห์ช่วยเหลือกันและกันให้ครบถ้วน ครบทิศ เพราะเป็นความสัมพันธ์ของคนในสังคม การปฏิบัติ การช่วยเหลือสังเคราะห์ตามทศ ๖ ถือว่าเป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ร่วมกันในสังคม หากไม่อาศัยซึ่งกันและกันหรือคิดว่ามี��หน้าที่ย่อมจะนำมาซึ่งความล่มสลายของสังคม ไม่มีบุคคลใดที่อยู่คนเดียวในโลกได้ โดยไม่พึ่งสิ่งอื่นสิ่งใด เพราะมนุษย์เกิดมาก็ต้องมีบิดามารดา เป็นผู้ให้กำเนิด อีกทั้งต้องมีมิตร มีคนรู้จัก ซึ่งก็ถือว่าบุคคลซึ่งอยู่ในสังคมต่างก็มีสภาพเช่น

เดียวกันทั้งนั้น นั่นคือบุคคลประเภทต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคม ดุจทิศที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์จึงเป็นหน้าที่ต้องกระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น^๓

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น การเป็นอยู่ร่วมกันตามหลักความสัมพันธ์ทางสังคมต้องสงเคราะห์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เพราะบุคคลทั้ง ๖ ประเภท ดุจทิศที่อยู่ร่วมตัวเรา เพราะฉะนั้นต้องมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กันในทิศทั้งหก ผู้เขียนได้สังเกตเห็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดบุญและเป็นพลังแห่งความสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม หลักธรรมที่ว่านี้คือหลักอภัยนุรักษ์ ซึ่งพบในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อภัยนุรักษ์เป็นการทำบุญด้วยการให้ความเคารพ มีความอ่อนโยน สุภาพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กันและกัน เคารพยกย่องท่านผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรมความดี เป็นต้น หรือที่ที่นิยมกันในสังคมของเรา เคารพกันโดยวิญญู ชาติวิญญู และคุณวิญญู อภัยนุรักษ์เป็นบุญอย่างหนึ่งที่ช่วยรักษาสังคมนี้ให้เราอยู่ร่วมกันด้วยความสงบร่มเย็น เป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ในสังคมอย่างแท้จริง ทำให้บุคคลในสังคมเคารพให้เกียรติ อ่อนน้อมถ่อมตนต่อกัน เป็นทางเกิดแห่งความสามัคคีความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม

^๒ พระคันธสาราภิวงศ์, มงคลชีวิต ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๘๙.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔.

ผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาและตั้งประเด็นปัญหาเพื่อตอบคำถามในการศึกษาว่า ๑) ความหมายของอภายนมัยเป็นอย่างไร ๒) หลักความสัมพันธ์ทางสังคมตามหลักทศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร และ ๓) อภายนมัยเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมตามหลักทศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาอย่างไร เพื่อจักได้ชี้ชัดในการประพฤติปฏิบัติของบุคคลในสังคม และให้ความสำคัญหลักอภายนมัย ในฐานะเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสงบร่มเย็น ความสันติสุขในสังคม

๒. ความหมายของอภายนมัยในบุญกิริยาวัตต

ในการศึกษาอภายนมัยเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ผู้เขียนได้ตั้งประเด็นศึกษาไว้ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ศึกษาความหมายของบุญ ๒) ความหมายของบุญกิริยาวัตต เพื่อเปิดเข้าถึงอภายนมัยที่แฝงอยู่ในบุญกิริยาวัตต และ ๓) ศึกษาความหมายของอภายนมัยที่ปรากฏในบุญกิริยาวัตต

๑. ความหมายของบุญและบุญกิริยาวัตต มาจากบุญกิริยา + วัตต แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้ ๑) บุญกิริยา หมายถึง การตั้งใจบำเพ็ญบุญ ๒) วัตต หมายถึงที่ตั้งหรือเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่างๆ ดังนั้นบุญกิริยาวัตตจึงหมายถึง การบำเพ็ญบุญ

อันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์^๔ บุญกิริยาวัตต ๓ ประการคือ ๑) บุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยทาน ๒) บุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยศีล และ ๓) บุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยภาวนา

ภิกษุทั้งหลายบุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยทานนิดหน่อยและไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้วเขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยทานพอประมาณ ทำบุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตตที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้วเขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย^๕

คำว่า บุญ มีท่านผู้รู้ทั้งสายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ได้ให้ความหมายไว้มากมาย ผู้ศึกษาขอนำคำว่าบุญ ในความหมายต่างๆ มาแสดงในทัศนะต่างกันของท่านผู้รู้ เพื่อประกอบความเข้าใจยิ่งขึ้นของผู้ศึกษา และหาข้อสรุปในมุมมองเดียวกันดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายคำว่า บุญ หมายถึง เครื่องชำระสันดาน ความดี กรรมดี ความประพฤติชอบทางกาย วาจาใจ กุศลกรรม ความสุข ส่วนบุญกิริยาวัตต หมายถึง สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการ

^๔ อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๕๔.

^๕ อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๕๔.

ทำบุญ ทางความดี บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ สีสมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล ประพฤติดี ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา^๖ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัญฐิตธมโม) ได้จำกัดคำว่าบุญไว้ว่า ความสุข การบำเพ็ญบุญ คือ การสะสมหน่วยกิตในชีวิตของตนเอง เพื่อให้ชีวิตมีความสุข นอกจากนี้ ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมอีกว่า บุญ แปลว่า สิ่งชำระใจให้บริสุทธิ์ มี ๓ ความหมาย คือ ในแง่ภาวะ ได้แก่ คุณธรรมที่ชำระล้างกิเลส ในแง่เหตุ ได้แก่ การทำความดี ในแง่ผล ได้แก่ ความสุข โดยท่านจำแนกว่า ทาน เป็นกุศลอันดับหนึ่ง ศีลเป็นบุญอันดับสอง ส่วนภาวนาเป็นบุญอันดับสูงสุด^๗

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้จัดนิยามคำว่า บุญ เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ และกุศลธรรมโดยพระองค์ท่านได้จำแนกว่าวิธีสร้างบุญบารมีใน

พระพุทธศาสนา มีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ การให้ทาน การถือศีล และการเจริญภาวนา ที่นิยมเรียกกันว่า ทาน ศีล ภาวนา^๘

พระราชนิเวศรังสี (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี) ได้จำกัดนิยามคำว่าบุญ ว่าเป็นสิ่งที่ดี ทำลงไปแล้ว มันสะอาด จิตใจมันใสและเบิกบาน “สิ่งใดที่ทำ ด้วยกายหรือวาจา หรือนึกคิดด้วยใจ ถ้าหากไม่ เปียตเปียนตนและคนอื่น”^๙

สมทรง ปุญญฤทธิ์ ได้ให้ความหมายของ บุญกิริยาวัตถุว่า เป็นคุณงามความดี เป็นพื้นฐาน เป็นรากแก้วของความดีมนุษย์^{๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้จำกัดนิยาม บุญกิริยาวัตถุว่า เป็นที่ตั้งแห่งการ ทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการ ทำความดี ส่วนในหนังสือสยาม สามไตร^{๑๑} ท่านให้ความหมายว่า การทำบุญหรือประกอบความดีงาม คือการเสริมสร้างคุณสมบัติที่ดีงามเป็นประโยชน์ ให้แก่ชีวิตของตน เป็นงานของแต่ละบุคคลในการ

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๓.

^๗ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัญฐิตธมโม), **ทาน ศีล ภาวนา นำพาพ้นกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แอล ซี พี เด็กคิมิบุญ, ม.ป.ป.), หน้า ๓-๕.

^๘ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **วิธีสร้างบุญบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๙ พระราชนิเวศรังสี (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี), **ปจฺจนา วิสัชนา เรื่องบุญเป็นหลักชัยประสพสุข**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๑๐} สมทรง ปุญญฤทธิ์, **วิธีทำบุญฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **สยาม สามไตร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๘.

ศึกษาพัฒนาชีวิต^{๑๒} คือที่ตั้งแห่งการทำบุญทางทำความดี มี ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ ๒) สีสัมย์ ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี ๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ฝึกอบรมจิตใจ ๔) อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม ๕) เวยยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ ๖) ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น ๗) ปัตตานโมทนามัย ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น ๘) ธัมมัสสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ ๙) ธัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ ความรู้ ๑๐) ทิฏฐุชุกัมม ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง^{๑๓}

ทั้งหมดนี้รวมเป็น ๑๐ ข้อ แต่ใน ๑๐ ข้อนี้ ที่เป็นหลัก ก็คือ ทาน ศีล ภาวนา ส่วนที่เติมมา ๗ ข้อนั้น เป็นการขยายจาก ๓ ข้อต้น เพื่อให้เห็นความหมายและช่องทางที่จะทำบุญเพิ่มขึ้น กล่าวคือ ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเข้าในสีลมัย ข้อ ๖ และ ๗ จัดเข้าในทานมัย ข้อ ๘ และ ๙ จัดเข้าในภาวนามัย ข้อ ๑๐ จัดเข้าได้ทั้ง ทาน ศีล และภาวนา^{๑๔}

จากความหมายที่ได้ทำการศึกษามาข้างต้นสรุปได้ว่า บุญ คือ เครื่องชำระสันดาน ความดี กรรมดี ความประพฤติชอบทางกาย วาจา

ใจ กุศลกรรม ความสุข ในแง่ภาวะ ได้แก่ คุณธรรมที่ชำระล้างกิเลส ในแง่เหตุ ได้แก่ การทำความดีในแง่ผล ได้แก่ ความสุข ส่วนบุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ ทางความดี บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ สีสัมย์ ทำบุญด้วยการรักษาศีล ประพฤติดี ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา ส่วนที่เติมมา ๗ ข้อนั้น เป็นการขยายจาก ๓ ข้อต้น เพื่อให้เห็นความหมายและช่องทางที่จะทำบุญเพิ่มมากขึ้นซึ่งแต่ละข้อได้จัดเข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ทั้งสิ้น สรุปเรื่องการทำบุญหลักๆ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา นั้นเอง

๒. ความหมายของอปจายนมัยในบุญกิริยาวัตถุ จากการที่ได้ศึกษาเรื่องบุญข้างต้นพบว่า อปจายนมัยเป็นบุญข้อที่ ๔ ในจำนวนบุญกิริยาวัตถุ ทั้ง ๑๐ ประการ บุญกิริยาวัตถุ คือ วิธีการทำบุญวิธีที่ทำแล้วเป็นการทำความดีเพื่อตนเองและสังคม มีผลคือความสุข อปจายนมัย เป็นบุญที่สำเร็จด้วยการประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นการแสดงความเคารพ นับถือ ซึ่งกันและกันในสังคม และอปจายนมัยได้ถูกจัดลงในหมวดศีลมัยในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล และภาวนา มีบัณฑิตหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของอปจายนมัยไว้ดังนี้

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๓.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)^{๑๕} กล่าวว่า อปายนมัย คือ การทำบุญด้วยการให้ความเคารพ มีความอ่อนโยน สุภาพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กัน เคารพยกย่องท่านผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรมความดี เป็นต้น หรือที่นิยมกันในสังคมของเรา เคารพกันโดยวิยวุฒิ ชาตวิวุฒิ และคุณวุฒิ แต่ในทางพระศาสนาถือว่า คุณวุฒิ สำคัญที่สุด

ในการแสดงความเคารพกันนี้ การกำหนดอายุสมาชิกภาพหรือที่เรียกว่า เคารพตามวิยวุฒิ เป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุด สะดวกและได้ผลจริงจัง ในการปฏิบัติ ซึ่งไม่มีการถือชาติชั้นวรรณะ ตัวอย่าง เช่น การเคารพกันตามอายุพรรษาของพระภิกษุ สมตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงมุ่งสอน ให้สังคมเป็นชุมชนแบบอย่าง ทางเลือกอย่างหนึ่งในการแสดงความเคารพคือการกำหนดเอาภูมิธรรมที่ได้บรรลุเป็นหลักที่เรียกว่า เคารพกันตามคุณวุฒิ แต่ทางเลือกนี้ก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายเป็นอันมาก และไม่สำเร็จผลอย่างแท้จริง เพราะเป็นสิ่งมองไม่เห็น ยากในการพิสูจน์ว่าใครจริงใครเท็จ ผู้บรรลุธรรมเองก็ยอมไม่เที่ยวवादอ้าง วิธีการนี้มีภิกษุเสนอ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับ เพราะในขณะเดียวกันทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคมภายนอกให้ถือเอาอายุสมาชิกภาพเป็นตัวกำหนด แต่การฝึกฝนอบรมเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุด

อันเป็นสาระสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ถือเอาคุณธรรมเป็นอุดมคติ และเป็นสาระแห่งการเคารพที่แท้ นับว่าเป็นหลักปฏิบัติควบคู่กันไป ระหว่างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม กับการฝึกฝนให้มีคุณธรรมในจิตใจ ระหว่างชีวิตด้านปฏิบัติและชีวิตด้านในที่เป็นอุดมคติ ส่วนการเคารพกันตามชาตวิวุฒิคือการเคารพในทางสังคม เช่น เคารพพระมหากษัตริย์ และเชื่อพระวงศ์ เป็นต้น ซึ่งในหมู่พระภิกษุถ้าออกบวชหรือประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยแล้ว จะเคารพตามอายุพรรษาของสมาชิกในหมู่คณะสงฆ์ ซึ่งไม่มีการถือชาติชั้นวรรณะ^{๑๖}

คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง ได้ให้ความหมายของอปายนมัยไว้ว่า หมายถึง การทำบุญด้วยการประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นการแสดงความเคารพ นับถ้อยคำเกรงต่อผู้ใหญ่ว่าด้วยความจริงใจ ไม่หน้าไหว้หลังหลอก ไม่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องแข็งข้อต่อท่าน เรียกว่าง่าย ๆ ว่าการเป็นคนมีสัมมาคารวะ^{๑๗}

อปายนมัย คือบุญสำเร็จด้วยการประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ ซึ่งสามารถทำได้ทุกวันในชีวิตประจำวันเราอยู่แล้ว โดยบุคคลที่ควรอ่อนน้อมมีอยู่ ๓ ประเภท ได้แก่ วิยวุฒมะ คือผู้ที่อายุมากกว่าเรา ชาตวิวุฒมะ คือคนที่ชาติกำเนิดสูงกว่าเรา เช่นพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นต้น

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๓.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๔.

^{๑๗} คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, **นักธรรม ชั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๓.

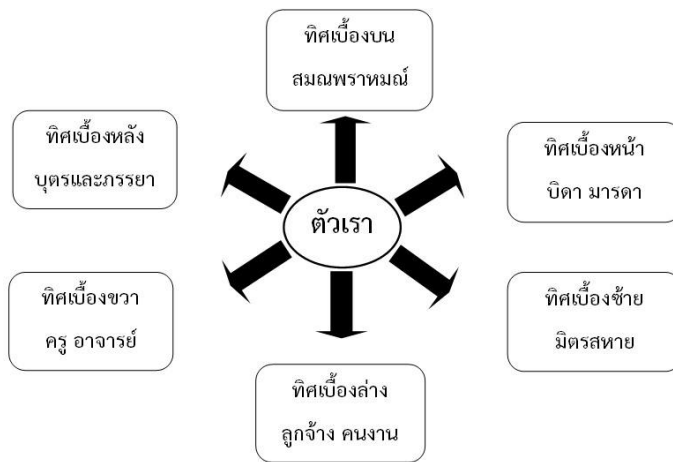

และสุดท้าย คุณวุฒชะ คือคนที่มีคุณธรรมสูงกว่าเรา เช่นภิกษุ สามเณร บิฑามารดา ครูอาจารย์ เป็นต้น ซึ่งสิ่งนี้บ่เป็นวัฒนธรรมอันดีงามของไทยที่มีมาแต่โบราณ การอ่อนน้อมถ่อมตนนั้นยังจะช่วยให้เรามีเสน่ห์ เป็นที่รักของผู้คน และสร้างความรู้สึทให้ผู้ใหญ่เมตตาเกื้อหนุนเราอีกด้วย

จากการศึกษาความหมายของอปะจายนมัยสรุปได้ว่ บุญสำเร็จด้วยการประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนความเคารพ มีความอ่อนโยน สุภาพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กันเคารพยกย่องท่านผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรมความดีผู้ใหญ่

และผู้มีพระคุณ ๓ ประเภท คือ ผู้มีวัยวุฒิ ได้แก่ พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และผู้สูงอายุ ผู้มีคุณวุฒิ หรือคุณสมบัตินี้ ได้แก่ ครูบาอาจารย์ พระภิกษุสงฆ์ และผู้มีชาติวุฒิ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ และเชื้อพระวงศ์การอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น ยังจะช่วยให้เรามีเสน่ห์ เป็นที่รักของผู้คน และสร้างความรู้สึทให้ผู้ใหญ่เมตตาเกื้อหนุนเรา อันจะเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ในสังคมอย่างแท้จริงแม้ในการศึกษาหนังสือหรือตำราเล่มอื่นก็มีการให้ความหมายหรือการขยายความของอปะจายนมัยในแบบคล้ายคลึงกันนี้

๓. ความสัมพันธ์ทางสังคมตามหลักทศ ๖

ภาพที่ ๑ แสดงทิศทั้ง ๖ ในทางพระพุทธรศาสนา

ทศนะเรื่องทศ ๖ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกันอนุเคราะห์สงเคราะห์ช่วยเหลือกันและกันให้ครบถ้วน ครบทิศ เพราะเป็นความสัมพันธ์ของคนในสังคม ได้แก่ การ

ปฏิบัติระหว่างบิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะหรือนักบวชกับประชาชน

การปฏิบัติกรช่วยเหลือสงเคราะห์ ตามทศ ๖ ถือว่าเป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ร่วมกันในสังคม หากไม่อาศัยซึ่งกันและกันหรือคิดว่ามีใช้หน้าที่ ไม่ต้องการ ฟังใครและไม่ต้องการให้ใครมาฟัง ย่อมจะนำมา ซึ่งความล่มสลายของสังคม ไม่มีบุคคลใดที่จะอยู่ คนเดียวในโลกได้ โดยไม่พึ่งสิ่งอื่นสิ่งใด เพราะมนุษย์เกิดมาก็ต้องมีบิดามารดาเป็นผู้ให้ กำเนิด อีกทั้งต้องมีมิตร มีคนรู้จัก ซึ่งก็ถือว่าบุคคล ซึ่งอยู่ในสังคมต่างก็มีสภาพเช่นเดียวกันทั้งนั้น บุคคลประเภทต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ทางสังคม ดุจทศที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความ เกี่ยวข้องสัมพันธ์จึงเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับการ สงเคราะห์บุคคลทั้ง ๖ ทศ และเป็นการเคารพให้ เกียรติซึ่งกันและกันด้วย ได้แก่

๑. ทศเบื้องหน้า คือ ทศตะวันออก (ปรัถิมทศ) ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้ที่ มาก่อน บุคคลที่มาก่อน ก็คือบิดามารดาเกิดมาก่อน และเป็นให้กำเนิด เป็นผู้เริ่มต้นชีวิต เป็นผู้อุปการะ แก่บุตรมาก่อน เมื่อบิดามารดาเป็นผู้เกี่ยวข้อง และเป็นผู้มีอุปการะคุณต่อบุตร จึงไม่อาจหลีกเลี่ยง ที่จะอุปการะท่านทั้งสองได้ ดังนั้น หน้าที่ที่ต้อง ปฏิบัติสงเคราะห์ซึ่งกันและกันระหว่างบิดามารดา กับบุตร ควรปฏิบัติดังนี้ คือ บุตรพึงบำรุงบิดา มารดาผู้เป็นทศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒) จักทำกิจของท่าน ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท และ ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน และบิดามารดาเยี่ยมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) ทาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ และ ๕) มอบ ทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๑๘}

๒. ทศเบื้องขวา คือ ทศใต้ (ทักษิณทศ) ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นผู้ที่ควรแก่การบูชาคุณ (ทักษิณยบุคคล) โบราณถือว่า การแสดงความ เคารพ ซึ่งอะไรที่อยู่ขวาก็แสดงว่าเราต้องทำความ เคารพ ดังนั้น ทศเบื้องขวาก็เป็นทศของครู อาจารย์เมื่อเราเป็นศิษย์เราก็ยอมปฏิบัติต่อครู อาจารย์ หรือเมื่อเราเป็นอาจารย์เราก็ต้องปฏิบัติ ต่อศิษย์ การปฏิบัติต่อกันชื่อว่าเป็นการสงเคราะห์ ช่วยเหลือกัน ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ลูกขึ้นยืนรับ ๒) เข้าไปคอยรับใช้ ๓) เชื้อฟัง ๔) ดูแลปรนนิบัติ และ ๕) เรียน ศิลปวิทยาโดยเคารพ และครูอาจารย์ยอม อนุเคราะห์ศิษย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) แนะนำให้เป็นคนดี ๒) ให้เรียนดี ๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี ๔) ยกย่องให้ปรากฏ ในมิตรสหาย และ ๕) ทำความป้องกันในทศ ทั้งหลาย^{๑๙}

๓. ทศเบื้องหลัง คือ ทศตะวันตก (ปัจฉิมทศ) ได้แก่ บุตรภรรยา หมายถึง คนที่มา

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

ทีหลัง เมื่อเราเกิดมาเรายังไม่มีสามีภรรยาและบุตร บุคคลผู้มาทีหลังก็คือสามีภรรยา ซึ่งบุคคลดังกล่าว จะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง เป็นที่พึ่ง ข้างหลัง คือมีหน้าที่ที่ช่วยให้ก้าวไปข้างหน้า เช่น ภรรยาเป็นกำลังให้สามีในการทำงานกำลังใจ จึงเป็นที่พึ่งอย่างหนึ่งของสามี สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ให้เกียรติยกย่อง ๒) ไม่ดูหมิ่น ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ ๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ ๕) ให้เครื่อง แต่งตัว และภรรยาอย่าอมุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) จัดงานดี ๒) สงเคราะห์คนข้าง เคียงดี ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ ๔) รักษาทรัพย์ที่สามี หามาได้ ๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๒๐}

๔. ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ (อุตตรทิศ) ได้แก่ มิตรสหาย คนใกล้ชิดและผู้ร่วมงาน ซึ่งเป็น ผู้ยืนอยู่เคียงข้าง เพราะเป็นผู้ช่วยประคองสนับสนุน ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและช่วยให้ บรรลุความสำเร็จมิตรสหายเป็นที่พึ่งทางสังคม เพราะการที่เรามีมิตรก็จะเท่ากับเรามีมิตรเพื่อการ สังคมหรืออยู่ในสังคม มิตรจึงเป็นที่พึ่งให้แก่เราใน ฐานะนี้ บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้อง ซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) การให้ (การแบ่ง ปันสิ่งของให้) ๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก ๓) ประพฤติ ตนให้เป็นประโยชน์ ๔) วางตนสม่ำเสมอ ๕) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน และมิตรสหายอย่าอมุเคราะห์ตอบโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑)

ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒) ป้องกันทรัพย์ของ มิตรผู้ประมาทแล้ว ๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนัก ได้ ๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๕) นับถือตลอดถึง วงศ์ตระกูลของมิตร^{๒๑}

๕. ทิศเบื้องล่าง (เขลภูมิทิศ) ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะบุคคลดังกล่าวเป็นผู้ที่ ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้นายพึงบำรุง คนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการคือ ๑) จัดการงานให้ทำตามสมควร แก่กำลัง ๒) ให้อาหารและค่าจ้าง ๓) ดูแลรักษา ยามเจ็บป่วย ๔) ให้อาหารมีรสแปลก ๕) ให้อุทิศ งานตามโอกาส และคนรับใช้และคนงานอย่าอมุเคราะห์นายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒) เลิกงานช้าอนทีหลัง นาย ๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๔) ทำงานให้ดีขึ้น ๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๒๒}

๖. ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ สมณ พราหมณ์ หรือนักบวช ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธ ศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนามีคุณธรรมและหลักความ ประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากมาในธรรมวินัย บรรพชิตเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทาง จิตใจ ดังนั้นคฤหัสถ์พึงบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้เป็น ทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) จะทำสิ่ง ใด ก็ทำด้วยเมตตา ๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา ๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ๔) เปิดประตู

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

ต้อนรับ ๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ และสมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖) บอกทางสวรรค์ให้^{๒๓}

จะเห็นได้ว่าเรื่องทศ ๖ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอน เป็นการปฏิบัติปรับประยุกต์ คำสอนเข้าสู่สังคมได้เป็นอย่างดีรวมทั้งทุกคนสามารถนำไปใช้ได้ ถือได้ว่าเป็นหลักคำสอนสากลที่มนุษย์ในโลกสามารถนำไปใช้ได้กับสังคมของตนเอง ชาวพุทธทุกคนควรให้ความสำคัญและนำมาปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ให้สมกับที่ท่านเรียกว่าเป็นวินัยของคฤหัสถ์ เท่ากับเป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ หรือเป็นเกณฑ์วัดความเป็นชาวพุทธ

อย่างไรก็ตาม การสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลที่เปรียบเสมือนทศเหล่านี้ ให้ทำด้วยความเมตตา ความพอเหมาะพอดี และควรทำให้ครบทุกทศ คือ เป็นบุตรก็เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ก็เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนก็เป็นเพื่อนที่ดีของมิตร เป็นพลเมืองก็เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ เป็นสาวกก็เป็นสาวกที่ดีของพระศาสดา หากครองเรือนก็เป็นสามีภรรยาที่ดีต่อกัน และการสงเคราะห์กันในทศทั้งหมดนี้ ถือเป็นการสงเคราะห์ขั้นพื้นฐาน มีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันและกัน จากการศึกษาผู้เขียนสรุปได้ว่า การปฏิบัติต่อ

บุคคลตามหลักทศทั้งหก ล้วนประกอบไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นหลัก เช่น การตั้งใจเรียนด้วยความเคารพ การปรนนิบัติรับใช้ การต้อนรับของศิษย์ที่พึงปฏิบัติต่อครูบาอาจารย์ การให้เกียรติยกย่องภรรยาของสามี การเคารพญาติฝ่ายสามีของภรรยา การนับถือตลอดวงศ์ตระกูลของมิตรกับมิตร การตั้งใจทำงานก่อนเลิกงานที่หลังนายของลูกจ้าง การต้อนรับการถวายปัจจัย การกระทำทางกาย วาจา ใจของคฤหัสถ์ต่อสมณะพราหมณ์ เป็นต้น ที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นหน้าที่ตามทศทั้งหก และประกอบไปด้วยความถ่อมตนตามวิยวุฒิ ชาตวิวุฒิ และคุณวุฒิ หากได้ปฏิบัติตนตามหน้าที่ในทศทั้งหกแล้ว ก็ถือว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนตามหลักอุปจายนมัยอันเป็นหลักความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๔. วิเคราะห์อุปจายนมัยในฐานะเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

จากการศึกษาความหมายอุปจายนมัย และการปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ในทศทั้งหก ที่กล่าวมาแล้ว ผู้เขียนวิเคราะห์ได้ว่า การสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลที่เปรียบเสมือนทศเหล่านี้ ต้องประกอบไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพโดยวิยวุฒิ ชาตวิวุฒิ และคุณวุฒิ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ขยายความอุปจายนมัยไว้ข้างต้น ดังจะได้วิเคราะห์ให้เห็นชัดในแต่ละทศดังนี้

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก (ปूरुถิมทิศ) คือ บิดามารดา บุตรพี่บารุงบิดามารดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒) จักทำกิจของท่าน ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท และ ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

จากการศึกษาหน้าที่ของบุตรทั้ง ๕ ประการวิเคราะห์ได้ว่าแต่ประการนั้นสำคัญอย่างยิ่ง และต้องทำด้วยความเคารพอ่อนน้อม เพราะบิดามารดาสูงกว่าบุตรด้วยวิญญูและคุณวิญญู ท่านเป็นพรหมของบุตรเป็นผู้ทำอุปการคุณมาก่อน การดูแลเลี้ยงท่าน การทำธุรกิจภารกิจแทนท่าน การดำรงวงศ์ตระกูล การทำตัวให้เหมาะแก่การรับมรดก หรือแม้แต่การทำบุญอุทิศไปให้เมื่อท่านล่วงลับ หน้าที่เหล่านี้ต้องทำด้วยความถ่อมตน มีความเคารพในพระคุณของท่าน

ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ (ทักษิณทิศ) ได้แก่ ครูอาจารย์ ศิษย์พี่บารุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ลูกขียนรับ ๒) เข้าไปคอยรับใช้ ๓) เชื้อฟุ้ง ๔) ดูแลปรนนิบัติ ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพเพราะครูอาจารย์เป็นผู้ที่ควรแก่การบูชาคุณ (ทักษิณโยคบุคคล) โบราณถือว่าการแสดงความเคารพ ซึ่งอะไรที่อยู่ขวาก็แสดงว่าเราต้องทำความเคารพ

ดังนั้น ทิศเบื้องขวาก็เป็นทิศของครูอาจารย์เมื่อเราเป็นศิษย์เราก็ยอมปฏิบัติต่อครูอาจารย์ด้วยความเคารพอ่อนน้อม การลูกขียนไป

ต้อนรับ การปรนนิบัติรับใช้ การเชื้อฟุ้ง การเรียนศิลปวิทยา ที่กล่าวมานี้ผู้เป็นศิษย์ล้วนต้องประกอบหน้าที่ด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อท่านผู้เป็นครูอาจารย์ของเรา ในฐานะที่สูงกว่าโดยวิญญูและคุณวิญญู

ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก (ปัจฉิมทิศ) ได้แก่ บุตรภรรยาหมายถึง คนที่มาทีหลัง เมื่อเราเกิดมาเรายังไม่มีสามีภรรยาและบุตร บุคคลผู้มาทีหลังก็คือสามีภรรยา สามีพี่บารุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ให้เกียรติยกย่อง ๒) ไม่ดูหมิ่น ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ ๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ ๕) ให้เครื่องแต่งตัว และภรรยาอ่อนน้อมนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) จัดงานดี ๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๓) ไม่ประพฤตินอกใจ ๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๒๔}

หน้าที่ตามทิศเบื้องหลังนี้ ได้แก่ สามีและภรรยา ซึ่งบุคคลดังกล่าวจะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง เป็นที่พึ่งข้างหลัง คือมีหน้าที่ที่ช่วยให้ก้าวไปข้างหน้า เช่น ภรรยาเป็นกำลังให้สามีในการทำงานกำลังใจจึงเป็นที่พึ่งอย่างหนึ่งของสามี ดังนั้น จึงควรสงเคราะห์กันและกันตามหลักธรรมด้วยความเคารพให้เกียรติแก่กัน อ่อนน้อมถ่อมตนต่อญาติผู้ใหญ่ของทุกฝ่ายตามวิญญูและคุณวิญญู

ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ (อุตฺตรทิศ) ได้แก่ มิตรสหายบุคคลพี่บารุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) การให้

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

(การแบ่งปันสิ่งของให้) ๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก ๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ๔) วางตนสม่ำเสมอ ๕) ไม่พูดจาหลอกหลวงกันมิตรสหาย ย่อมอนุเคราะห์ต่อบุคคลโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่ยิงพ้านักได้ ๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๒๕}

ดังนั้น วิเคราะห์ได้ว่าคนใกล้ชิดและผู้ร่วมงาน ซึ่งเป็นผู้ยืนอยู่เคียงข้าง เพราะเป็นผู้ช่วยประคองสนับสนุน คือมิตรสหายช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและช่วยให้บรรลุความสำเร็จ มิตรสหายเป็นที่พึ่งทางสังคม เพราะการที่เรามีมิตรก็จะเท่ากับเรามีมิตรเพื่อการสังคมหรืออยู่ในสังคมเพื่อชัยชนะทางสังคม มิตรจึงเป็นที่พึ่งให้แก่เราด้วยเหตุนี้จึงมีหลักธรรมที่ควรสงเคราะห์ระหว่างมิตรกับมิตรและหลักธรรมในหน้าที่ดังกล่าวปราศจากความเคารพอ่อนน้อมถ่อมตนไม่ได้เลยในฐานะผู้มีคุณต่อกันและกัน

ทิศเบื้องล่าง (เหฏฐิมทิศ) ได้แก่ คนรับใช้และคนงานนายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการคือ ๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒) ให้อาหารและค่าจ้าง ๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔) ให้อาหารมีรสแปลก ๕) ให้อภัยตามโอกาสและคนรับใช้และคนงาน ย่อมอนุเคราะห์นายโดยหน้าที่

๕ ประการ คือ ๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย ๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๔) ทำงานให้ดีขึ้น ๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๒๖} แม้ลูกจ้างเป็นทิศเบื้องล่าง นายจ้างก็พึงเคารพในสิทธิหน้าที่ของเขา ให้เกียรติแก่เขา เพราะบุคคลดังกล่าว เป็นผู้ที่ช่วยทำกรงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ ไม่มีเขางานเราก็ไม่เดินไม่ก้าวหน้า เพราะฉะนั้น พึงบำรุงเขาตามหน้าที่ตามความสามารถของลูกจ้าง และลูกจ้างหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งต้องมีความเคารพอ่อนน้อมต่อนาย อย่าอวดเบ่งเก่งกว่านาย เพราะแม้จะเก่งขนาดไหนเราก็เป็นลูกจ้าง เขาจึงควรทำตามหน้าที่ด้วยความเคารพนาย ยกย่องสรรเสริญนายของตนอยู่เสมอในฐานะที่สูงกว่าโดยวิญญูหรือคุณวิญญู

ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ สมณพราหมณ์ หรือนักบวชคฤหัสถ์พึงบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการคือ ๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา ๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา ๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ๔) เปิดประตูต้อนรับ ๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพและสมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖) บอกทางสวรรค์ให้^{๒๗}

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

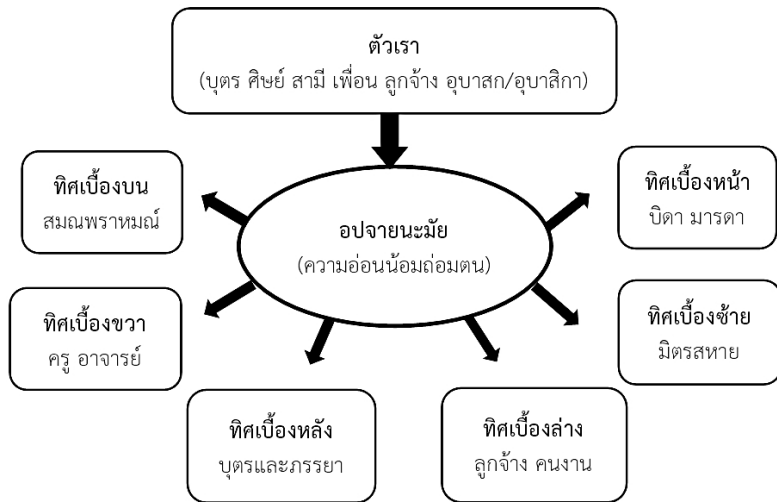
^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

พระภิกษุผู้เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอนสืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากมายในธรรมวินัย บรรพชิตเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางจิตใจสูงกว่าคฤหัสถ์ด้วยคุณวุฒิ หรืออาจเป็นวิญญู ชาติวุฒิตัวเข้าไป ดังนั้น คฤหัสถ์หรืออุบาสกอุบาสิกาจะทำการสิ่งใดกับท่านเหล่านั้น ต้องประกอบด้วยเมตตาและความเคารพอ่อนน้อม

จากการศึกษาวิเคราะห์จะเห็นได้ว่า ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น บุคคลจะปฏิบัติต่อผู้มีวิญญู คุณวุฒิ ชาติวุฒิตัวผู้มีพระคุณทั้ง ๓ ประเภท ได้ถูกจัดอยู่ในทิศทั้ง ๖ ในทาง

พระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อบุคคลปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ด้วยความเคารพ อ่อนน้อม จนครบถ้วนครบทิศ สังคมนั้นก็จะเกิดความสัมพันธ์ฉันท์บิดามารดากับบุตร อาจารย์กับลูกศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง และสมณะหรือนักบวชกับประชาชน สังคมเราก็อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขบุคคลผู้มีปกติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่เป็นนิตย ย่อมได้รับอานิสงส์ ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ในมงคลสูตร กล่าวว่า ผู้อ่อนน้อมถ่อมตน กำจัดมานะ กำจัดความกระด้างได้ ทำตนให้เป็นเสมือนผ้าเช็ดเท้า เสมอด้วยโคอุสุภะเขาขาด หรือเสมอด้วยงูที่ถอนเขี้ยวแล้ว ท่านตรัสว่าเป็นมงคลอันสูงสุดโดยแท้

ภาพที่ ๒ แสดงหลักอภายนัมมยในทิศทั้ง ๖

๕. สรุป

จากการศึกษาและตั้งประเด็นปัญหา เพื่อตอบคำถามข้างต้นว่า ความหมายของอปายนมัย เป็นอย่างไร หลักความสัมพันธ์ทางสังคมาตามหลัก ทิศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร วิเคราะห์ ข้อมูล ข้อเท็จจริงที่ได้จากการศึกษาว่าอปายนมัย เป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมาตามหลักทิศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาอย่างไร พบว่า ๑) อปายน มัยเป็นบุญข้อที่ ๔ ในจำนวนบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ประการ บุญกิริยาวัตถุ คือ วิธีการทำบุญ วิธีที่ทำ แล้วเป็นการทำความดี เพื่อตนเองและสังคม มีผล คือความสุข อปายนมัย เป็นบุญที่สำเร็จด้วยการ ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นการแสดงความเคารพนับถือ ซึ่งกันและกันในสังคม อปายน มัย ได้ถูกจัดลงในหมวดศีลมัยในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล และภาวนา ๒) หลักความสัมพันธ์ทาง สังคมาตามหลักทิศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกัน ออนุเคราะห์สงเคราะห์ช่วยเหลือกันและกันให้ครบ ถ้วน ครบทิศ เพราะเป็นความสัมพันธ์ของคนใน สังคม ได้แก่ การปฏิบัติระหว่างบิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะหรือนักบวชกับประชาชน การปฏิบัติช่วยเหลือสงเคราะห์ตามทิศ ๖ ถือว่า เป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอยู่ร่วมกันในสังคม หากไม่อาศัยซึ่งกันและกัน หรือคิดว่ามิใช่หน้าที่ ไม่ต้องการพึ่งใครและ

ไม่ต้องการให้ใครมาพึ่ง ย่อมจะนำมาซึ่งความ ล้มสลายของสังคม ไม่มีบุคคลใดที่จะอยู่คนเดียว ในโลกได้โดยไม่พึ่งสิ่งอื่นสิ่งใด เพราะมนุษย์เกิดมา ก็ต้องมีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด อีกทั้งต้องมีมิตร มิตรรู้จัก ซึ่งก็ถือว่าบุคคลซึ่งอยู่ในสังคมต่างก็มี สภาพเช่นเดียวกันทั้งนั้น และ ๓) การศึกษา อปายนมัยเป็นบ่อเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมาตาม หลักทิศ ๖ ในทางพระพุทธศาสนาอย่างไร พบว่า ในทิศทั้ง ๖ การปฏิบัติต่อกันระหว่างบุคคล ในสังคม บุคคลจะปฏิบัติต่อผู้มีวิยวุฒิ คุณวุฒิ ชาติวุฒิ ผู้มีพระคุณทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวนี้ ได้ถูกจัดอยู่ในทิศทั้ง ๖ ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อบุคคลปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ด้วยความเคารพ อ่อนน้อม จนครบถ้วนครบทิศ สังคมนั้นก็จะเกิด ความสัมพันธ์ฉันท์บิดามารดากับบุตร อาจารย์กับ ลูกศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับ ลูกจ้าง และสมณะหรือนักบวชกับประชาชน สังคมเราก็อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ และการ ปฏิบัติต่อกันระหว่างบุคคลในสังคมาตามหลักทิศ ๖ จะปราศจากความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ได้เลย สรุปได้ว่าอปายนมัยนั้นเป็นบ่อเกิด แห่งความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

คณาจารย์สำนักพิมพ์เชียงใหม่. **นักธรรมชั้นตรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๔๖.

พระคันธสาราภิงค์. **มงคลชีวิต ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **คู่มือชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑.

_____ . **ธรรมนุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . **สอนนาถ-สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด

_____ . **ก้าวไปในบุญ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๗.

บุญมาจิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

ปิ่นมุกข์กันต์. **มงคลชีวิตภาค ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. **วิธีสร้างบุญบารมี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๔๘.

สมทรง ปุณฺณฤทธิ. **วิธีทำบุญฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สุภาพใจ, ๒๕๔๔.